

ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ

ԵՐՐՈՐԴ ԿՈՂՄԻ ՆԵՐԳՐԱՎՈՒՄԸ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՆԽՄԱՆ ԵՎ ՀՐԱՀՐՄԱՆ ՀԱՐՅՈՒՄ. ՀԱՅԵՐԻ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Հայերի 915թ. ցեղասպանությունը, հրեաների հոլոկոստը երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում, և նրանց հաջորդած ցեղասպանություններն ու ցեղասպանությունների փորձերը մի շարք երկրներում, վկայում են այն մասին, որ ցեղասպանությունը տեղի չի ունենում վակուումի մեջ՝ մեկուսացված ներքին և արտաքին իրողություններից: Նրանք իրագործվում են տարբեր կոմպոնենտներից կազմված քաղաքական մի համակարգում, որի մեջ իր բացառիկ դերն ունի երրորդ կողմի հարցը:

Յուրաքանչյուր ցեղասպանություն առաջին հայացքից նախ և առաջ ընկալվում է որպես զուտ երկու կողմերի՝ դահճի և նրա զոհի միջև կատարվող պրոցես: Սակայն դա միայն առաջին հայացքից: Իրականում դրան միշտ ներկա է երրորդ կողմը: Երրորդ կողմի դերի բացահայտումն ունի կարևոր նշանակություն, քանի որ նա օգնում է ավելի ամբողջական պատկերացում կազմել մի այնպիս բարդ երևույթի, նրա դրդապատճառների և իրագործման մեխանիզմների մասին, որի անունն է ցեղասպանություն:

Երրորդ կողմը ներկա է ցեղասպանության բոլոր երեք փուլերում՝ նախապատրաստական, բուն ցեղասպանության իրագործման և ետցեղասպանության: Եվ այդ բոլոր երեք փուլերում երրորդ կողմը կարող է կատարել երեք ֆունկցիա, առաջին՝ կանխարգելիչ, երկրորդ՝ հրահրիչ, և, երրորդ՝ գրավել չեզոք և կողմնակի դիտորդի դիրք: Այս վերջինը՝ կողմնակի դիտորդի դերը, կարելի է ասել, որ մույմպես վտանգավոր է, քանի որ նա իր անտարբերությամբ և չեզոք դիրքով, կամա թե ակամա, կարող է խրախուսել դահճին իրականացնելու իր ռճրագործական մտահղացումները:

Ասվածը հավասարապես վերաբերում է նաև հայերի 1915թ ցեղասպանությանը Օսմանյան կայսրությունում, որն այսօր ցեղասպանագիտության մեջ ընկալվում է որպես ցեղասպան պետություն, իսկ հայերի ցեղասպանությունը՝ Արմենոցիդը, որպես ամենագեոցիդային գեոցիդ:

Երրորդ կողմի հարցը դրսևորվում է երեք մակարդակներով՝ տեղական, միջպետական և միջազգային:

Առաջին՝ տեղական մակարդակ:

Հայոց ցեղասպանության դեպքում մեկ կողմը դաեիճն է՝ օսմանյան պետությունը, սուլթանական-երիտթուրքական իշխանությունը, իսկ մյուս կողմը՝ զոհը, հայությունը, իր բնօրրանում ապրող բնիկ հայ ժողովուրդը: Եկվոր նվաճող թուրքերն իրագործեցին հայության ֆիզիկական վերացումը նրա բուն հայրենիքում՝ Արևմտյան Հայաստանում, նրա բոլոր վեց վիլայաթներում՝ Էրզրումի, Բիթլիսի, Խարբերդի, Սվասի, Վանի և Դիյաբաքրի նահանգներում, և Օսմանյան կայսրության բոլոր հայաբնակ վայրերում, ներառյալ մայրաքաղաք Ատամբուլը:

Այս պարագայում Օսմանյան կայսրությունում չկար որևէ երրորդ ուժ, որը կարող լիներ կանխել հայերի ցեղասպանությունը կամ թեկուզ նման մի փորձ կատարեր: Դա բացատրվում է օսմանյան հասարակության առանձնահատկությամբ, այն պարագայով, որ այդ հասարակությունն այսօր որակվում է որպես ցեղասպան հասարակություն:

Դա ունի իր բացատրությունը: Օսմանյան կայսրությունը դիկտատորական, բռնատիրական, ռազմաֆեոդալական կայսրություն էր, խաբսխված կայսրության բոլոր ոչ թուրք ժողովուրդների, ռայաներ հսմարվող ասորիների, արաբների, բուլղարների, հայերի, հույների, մակեդոնացիների, սերբերի և այլ ժողովուրդների հալածանքների, մարդկային իրավունքների ռոմահարման և զանգվածային ջարդերի ու կոտորածների քաղաքականության վրա: Այդ ժողովուրդների պարբերական ջարդերը դարձել էին սովորական երևույթ Օսմանյան կայսրության ներքաղաքական կյանքում, որոնք թուրքերին ոչ միայն ամուսրբեր էին դարձրել նման երևույթների նկատմամբ, այլև վարժեցրել էին դրանց: Օսմանյան հասարակության ներսում ձևավորվել էր մի խավ, որը մասնագիտացել էր ոչ թուրք ժողովուրդներին սպանելու, կոտորելու, նրանց ունեցվածքը թալանելու և բռնագրավելու մեջ, դա դարձել էր մի յուրատեսակ պրոֆեսիա, որը տվյալ խավին ապահովում էր նյութական բարեկեցություն և որոշակի դիրք հասարակությունում:

Բայց եթե Օսմանյան կայսրությունում չկար հայերի ցեղասպանությունը կանխող երրորդ ուժ, ապա կար երրորդ՝ հրահրիչ ֆունկցիա իրականացնող կողմ՝ ի դեմս քրդերի և չերքեզների: Սակայն նրանք միայն հրահրիչ կողմ չէին հանդիսանում, այլ հայոց ցեղասպանության ամենագործունյա մասնակիցներ: Դրա հետևանքով ստեղծվել էր հայերի ցեղասպանությունն իրականացնող եռանկյունի՝ կազմված քրդերից, չերքեզներից և թուրքերից՝ այս վերջիններիս գլխավորությամբ:

Հայոց ցեղասպանությունը տարածքային առումով պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու վտուխ: Առաջին փուլն իրականացվեց կայսրության վաղրասիական մասում՝ Արևմտյան Հայաստանում և Ա-

նատույիս տարածքներում: Երկրորդ փուլը բռնի տեղահանման ձևով իրականացվեց բուն Փոքր Ասիայի աշխարհագրական սահմաններից դուրս, Օսմանյան կայսրության արաբական տարածքներում: Հայերի ցեղասպանության երիտթուրքական ծրագրի համաձայն հայերին ֆիզիկապես վերացնելու ծրագիրն իրագործվում էր նաև հայերի արաբական ամապատներ բռնի տեղահանման միջոցով: Երիտթուրքերի ոճրագործ պարագլուխները հույս ունեին, որ անպաշտպան հայ կանայք, երեխաները, հիվանդները և ծերունիները կուլ կգնան արաբական շիկացած ամապատներին և որպես քրիստոնյաներ կոչնչացվեն արաբ մուսուլմանների կողմից: Նրանք հույս ունեին օգտագործել մուսուլմանական կրոնի համերաշխության գործոնը: Բայց չարաչար սխալվեցին իրենց հաշիվներում: Արաբական տարածքներում՝ Սիրիայում, Իրաքում, ապա նաև Ի.իրանում, Պաղեստինում և Եգիպտոսում արաբ բնակչությունը, նրա կրոնական-հոգևոր և ազգային առաջնորդները ոչ միայն գործիք չդարձան երիտթուրքերի ձեռքում և չվերածվեցին հայերի ցեղասպանության հրահրիչ երրորդ կողմ, այլև, ընդհակառակը, դարձան հայերի ցեղասպանությունը կանխող կողմ: Բարեբախտաբար մնացել են բազմաթիվ փաստեր, որոնք վկայում են արաբների ազնիվ և հումանիստական դիրքորոշման մասին՝ հանդես գալով հայ գաղթականները, որոնք անցնում էին Դեյր ազ-Ջորով, Հալեբով, Սեսքենեով, Սիսուլով, Բաքուբայով Նահիբ ալ-Ումարով, արաբական բնակավայրերով, գյուղերով ու քաղաքներով: Տեղական շատ կառավարիչներ հրաժարվում էին կատարել երիտթուրքական դահիճներ Թալեսի և Էնվերի հրամանները իրենց տարածքներով անցնող հայերից ոչ ոքի, անգամ նորածին մանուկներին, չխնայել և մինչև վերջ կատարել Ջամիյաթի՝ այսինքն երիտթուրքական «Միություն և առաջադիմություն» կուսակցության կենտրոնական կոմիտեի որոշումները հայերին վերացնելու մասին: Դրա համար, իրենց մարդկային վեհ կեցվածքի համար, բազմաթիվ արաբ տեղական կառավարիչներ ոչ միայն հեռացվել են իրենց գրաված պաշտոններից, այլև վարձանահատույց եղել իրենց կյանքով՝ սպանվել թուրքական զինվորների կողմից:

Արաբների՝ հայերի ցեղասպանությունը կանխող կողմ լինելն ավելի ցայտուն կերպով արտահայտվում է այդ ժամանակ մուսուլմանական աշխարհի թերևս ամենահեղինակավոր կրոնական ղեկավարի՝ Հիջազի կառավարիչ և Մեքքայի շերիֆ Հուսեյն իրն Ալի ալ-Հաշիմի դիրքորոշումով: Նա հրապարակայնորեն իր ֆետվայով և մուսուլմանական աշխարհի հոգևոր առաջնորդներին ուղղված երկու նամակներով անարգանքի սյունին զանեց Օսմանյան կայսրության ամբողջ ղեկավարությանը, գտնելով, որ նա իր ներքին քաղաքականությամբ, առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքում ոչ թուրք ժողովուրդների, այդ թվում սղուբների ու հայերի նկատմամբ կիրառած ոճրագործություններ

րի պատճառով, խայտառակել է իրեն, և խզել կապերը իսլամի. սուրբ Կորանի ու ուղղավառ տոնմայի հետ:

Հուսեյն իբն Ալին հրահանգեց իր որդուն՝ Ֆեսալին և օսմանյան տիրապետության դեմ 1916թ. սկսված արաբական ապստամբության մյուս ղեկավարներին, ամենալայն աջակցությունը ցույց տալ հայերին և “պաշտպանել նրանց այնպես, ինչպես դուք պաշտպանում եք ձեր անձը. ձեր երեխաներին և ձեր ունեցվածքը, որովհետև նրանք մուսուլմանների զինիներն են”:

Զինին կամ “ահլ ալ-գիմա” հասկացալությունը, հատուկ տեղ է զբաղում իսլամի մեջ: Զինիները որպես “զոքի մարդիկ”, “ահլ ալ-քիթաբ”, ունեին իրենց սուրբ զինքը և համարվում էին մուսուլմանների կողմից հովանավորվողներ, որոնց թույլատրվում է պահպանել և դավանել իրենց կրոնը, և երաշխավորվում նրանց կյանքը, ազատությունը և գույքի անձեռնմխելիությունը: Իսլամը որպես “զոքի մարդիկ” էր ճանաչում, հուդայականներին, զրադաշտականներին և քրիստոնյաներին, այդ թվում և հայերին: Այդ հանգամանքը նկատի ունեւ Հուսեյն իբն Ալին. երբ նշում էր, որ հայերը մուսուլմանների զինին են, և դատապարտում օսմանյան կառավարությանը հայերին կոտորելու և դրանով իսլամի այդ հիմնաբար սկզբունքներից մեկը ռտնահարելու համար:

Արաբներին, որպես երրորդ կողմ, հաջողվեց կանխել իրենց տարածքներում հայերի զգալի մասի ցեղասպանությունը: Շնորհիվ դրա, մահվան ճիւղաններից փրկվեցին հարյուր հազարավոր հայ զաղթականներ, որոնք դրեցին ժամանակակից հայ սփյուռքի հիմքը: Երախտագետ հայ ժողովուրդը բարձր է գնահատում արաբ ժողովրդի ազնիվ և հումանիտական այդ անմոռանալի դիքորոշումը:

Երկրորդ՝ միջպետական մակարդակ:

Այս մոդելը մեծ հեռանկար և ներուժ ունեւ ցեղասպանության նախապատրաստական վտուում: Սակայն ժամանակի եվրոպական մեծ տերությունները, այսպես կոչված “եվրոպական կոնցերտի” անդամները՝ Անգլիան, Ֆրանսիան, Գերմանիան, Ռուսաստանը և Ավստրո-Հունգարիան, բարձրության վրա չգտնվեցին և չօգտագործեցին հայերի հնարավոր ցեղասպանությունը կանխելու իրենց պատմական առաքելությունը: Նրանք 1894-1896թթ. և 1909թ. հայերի կոտորածների ժամանակ, որոնք հայերի ցեղասպանության նախերգանքն էին, սահմանափակվեցին միայն Բարձր Դռանը նոտաներ հղելով, իսկ հայերին կարեկցանք արտահայտելով, չցանկանալով Օսմանյան կառավարությանը հարկադրել հայկական վիլայաթներում բարեփոխումներ իրականացնելու խոստումները: Արյունաբքու սուլթան Աբդուլ Համիդ II-ը, իսկ այնուհետև երիտթուրքական ղեկավարները, շատ լավ կռահեցին, որ եվրոպական տերությունները հայերին հրապարակայնորեն կարեկցանք արտահայտելուց այն կողմ չեն անցնի և չեն դիմի գործնական քայլերի, և վարպե-

ստորեն օգտվեցին նրանց յուրատեսակ պասիվությունից իրենց հակահայկական ծրագրերն իրականացնելու համար:

Իսկ առաջին համաշխարհային պատերազմն սկսվելուց հետո, երբ “եվրոպական կոնցերտը” քայքայվեց և եվրոպական պետությունները հայտնվեցին հակադիր և թշնամական ռազմաքաղաքական բլոկներում, ապա այդ պետությունների կանխարգիլիչ ֆունկցիան իջավ նվազագույնի: Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը, որոնք պատերազմում էին գերմանա-ավստրիա-թուրքական բլոկի դեմ, գործնականում այլևս չէին կարող դառնալ ցեղասպանությունը կանխող կողմ: Թեև ցեղասպանությունն ինչ-որ ձևով կանխելու փորձ նրանք, այնուամենայնիվ, կատարեցին: Խոսքը 1915թ. մայիսի 13-ի անգլո-ֆրանս-ռուսական համատեղ հայտարարության մասին է, որը նույն օրը միաժամանակ հրապարակվեց Լոնդոնում, Փարիզում և Պետերբուրգում, որտեղ ասվում էր, որ ամբողջ Հայաստանում տեղի են ունենում հայկական ջարդեր թուրքերի և քրդերի կողմից, ձերբակալվում են հայ խաղաղ մարդիկ, ավերվում և լուառարկվում են հայկական գյուղերը: “Հաշվի առնելով այս նոր ռճրագործությունները, որ կատարվում են Թուրքիայում ընդդեմ մարդկության և քաղաքակրթության, - ասվում էր այդ հայտարարության մեջ, - Ռուսաստանի, Ֆրանսիայի և Անգլիայի դաշնակից կառավարությունները սրանով հրապարակայնորեն տեղյակ են պահում Բարձր Դռանը, որ այս բոլոր ռճրագործությունների պատասխանատվությունը նրանք դնում են Թուրքիայի կառավարության բոլոր անդամների վրա, ինչպես նաև նրա տեղական այն բոլոր ներկայացուցիչների վրա, որոնք մասնակցել են այդ կոտորածներին”: Այս վերին աստիճանի կարևոր փաստաթուղթը մի հուսահատ և ուշացած փորձ էր կանխելու հայերի ցեղասպանության հետագա շարունակումը, որը, ցավոք սրտի, հնարավոր չեղավ: Սակայն այդ եղյակ հայտարարությունն ունի պատմական կարևոր նշանակություն այն առումով, որ առաջին անգամ էթնիկական գտումների և կոտորածների համար պատասխանատու էր համարվում ցեղասպանություն իրականացնող երկրի կառավարությունը՝ նրա բոլոր անդամներով հանդերձ, մի կողմից, և հայերի կոտորածները հռչակվում էին որպես ռճիր թուրքական կառավարության կողմից ընդդեմ մարդկության և քաղաքակրթության:

Հայերի ցեղասպանության ժամանակ կար միայն մի պետություն, որը կարող էր կանխող կողմ դառնալ: Դա Օսմանյան կայսրության գլխավոր դաշնակից կայզերական Գերմանիան էր, որից լիակատար ռազմական, տնտեսական և քաղաքական կախման մեջ էր գտնվում Թուրքիան: Նման դերակատարում կարող էր ստանձնել նաև Ավստրո-Հունգարական միապետությունը՝ դաշնակցելով կայզերական Գերմանիայի հետ: Սակայն Գերմանիան ընտրեց այլ դերակատարում: Կայզերական Գերմանիան ոչ միայն չվարձեց կանխել հայերի ցեղասպանու-

յումը և դառնալ կանխող կողմ, այլ ելնելով իր իմպերիալիստական շահերից, ընդհակառակը, վերածվեց հրահրիչ կողմի: Դրանով իսկ կայգեր Վիլհելմ II -ը, գերմանական կառավարությունը և գլխավոր շտաբը ստորագրեցին հայերի դեմ իրագործված իրենց հանցանքի տակ: Հայերի ցեղասպանության գործում Գերմանիան, ինչպես նաև Ավստրո-Հունգարիան, Թուրքիայի հետ միասին ունեն իրենց մեղքի բաժինը: Ուստի կարծում ենք, որ միանգամայն տրամաբանական կլինի, եթե նրանք ոչ թե վտրձեն Թուրքիայի հետ միասին հեքքել հայերի ցեղասպանությունը, այլ ընդունեն այդ անհերքելի պատմական իրողությունը, և Թուրքիայի վարչապետ Էրդողանն ու Գերմանիայի կանցլեր Շտյոյբերը, որպես նախկին դաշնակից երկրների իրավահաջորդներ, ձեռք-ձեռքի տված զան սուրբ Էջմիածին, և ծումը դնելով, ներողություն հայցեն հայ ժողովրդից:

Երբորդ՝ միջազգային մակարդակ:

Այս մտղեն ուղղակիորեն առնչվում է ցեղասպանության կանխման միջազգային մեխանիզմների առկայության և նրանց ունակության հետ, և այդ իմաստով վերին աստիճանի կարևոր դերակատարում ունի: Նրա առանձնահատկությունը կայանում է նրանում, որ նա հավասարապես կիրառելի է ցեղասպանության բոլոր երեք փուլերի ընթացքում: Ցավոք սրտի, հայերի ցեղասպանության դեպքում նման միջազգային մեխանիզմ գոյություն չունի: Ուստի ավելի հնարավոր էր այդ մտղելը կիրառել ցեղասպանության երբորդ փուլում, որը մենք անվանեցինք ետցեղասպանության փուլ: Սկզբում դա դրսևորվեց որպես առանձին պետությունների նախաձեռնություն: 1917թ. դեկտեմբերի 29-ին Խորհրդային Ռուսաստանի կառավարությունն ընդունեց Դեկրետ «Թուրքահայաստանի մասին», որտեղ ասված էր, որ «Ռուսաստանի... կառավարությունը պաշտպանում է Ռուսաստանի կողմից օկուպացված «Թուրքահայաստանի» հայերի ազատ ինքնորոշման իրավունքը՝ ընդհուպ մինչև լիակատար անկախություն»: Սակայն նրանում չէին նախատեսված այդ դեկրետի իրականացման իրական ուղիները և նա մնաց բոթի վրա: Նույնպիսի ճակատագիր ունեցավ նաև ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Վուդրո Վիլսոնի ներկայացրած նախագիծը և դրա հիման վրա 1920թ. օգոստոսի 10-ին Սերում ստորագրված պայմանագիրը, որով նախատեսվում էր Արևմտյան Հայաստանի տարածքի մի մասը դնել հայերի տրամադրության տակ, միավորել այն Հայաստանի անկախ Հանրապետության հետ, ապահովել հայ գաղթականների վերադարձը: Սերի պայմանագրով Թուրքիան ճանաչում էր Հայաստանի անկախությունը՝ Վուդրո Վիլսոնի կողմից առաջարկված և Սերի պայմանագրով հաստատված սահմաններով: Սակայն այս պայմանագիրը նույնպես չիրականացվեց: Իսկ Ազգերի լիգան, որպես առաջին համապարփակ միջազգային կազմակերպություն, ինչպես բազմաթիվ այլ խնդիրների, այնպես էլ այս դեպքում,

չկատարեց իր առաքելությունը: Նա անգամ չփորձեց դնել հայոց ցեղասպանության դատապարաման և նրա կազմակերպիչներին պատասխանատվության ենթարկելու հարցը: Այսինքն նա հանդես չեկավ, թեկուզ պոստ ֆակտում, որպես ցեղասպանությունը կանխող կողմ:

Հայոց ցեղասպանությունը չի դատապարտվել մինչև օրս, այդ թվում և ՄԱԿ-ի կողմից: Մենք կիսում ենք այն մասնագետների տեսակետը, ովքեր գտնում են, որ ի տարբերություն հրեական հոլոկոստի, “Հայոց ցեղասպանությունը չունեցավ իր Նյուրնբերգը”:

Հայերի ցեղասպանության 90-ամյա տարեիցի նշումն ինքնանպատակ չէ: Կարծում ենք, որ նրանից, ինչպես նաև նրան հաջորդած մյուս ցեղասպանություններից, պետք է ամերաժեշտ դասեր քաղել, մանավանդ մեր օրերում, երբ մի կողմից աճում է ցեղասպանությունների կամ դրանց փորձերի թիվը, իսկ մյուս կողմից գոյություն ունեն ավելի կատարյալ միջազգային մեխանիզմներ, որի հիմքը Միավորված ազգերի կազմակերպությունը և նրա հռչակած հումանիստական սկզբունքներն են, ավելի մշակված տեսություն ցեղասպանության վերաբերյալ, որպիսին ցեղասպանագիտությունն է, և միանգամայն այլ մտածելակերպ, որի հիմքում ընկած են, գոնե ձևականորեն, եվրոպական արժեքները:

Ուստի առաջարկում ենք, առաջին, ՄԱԿ-ի հովանու ներքո ստեղծել ցեղասպանությունը կանխող միջազգային զինված ուժեր, որոնց պետք է օգտագործել միայն ու միայն ցեղասպանությունը և նման վարձերը կանխելու նպատակով: Դրանք չպետք է շփոթել ՄԱԿ-ի այլ, այսպես կոչված խաղաղարար ուժերի հետ: Երկրորդ, մշակել ցեղասպանություն կիրառող պետության նկատմամբ քաղաքական, տնտեսական և ռազմական ամենալուրջ և ամենակոշտ սանկցիաների ընդունումը, ընդհուպ մինչև այդ երկրի ժամանակավորապես օկուպացումը ՄԱԿ-ի հակացեղասպանական զինված ուժերի կողմից, և ՄԱԿ-ին այդ երկրի ամղամակցության դադարեցումը: Երրորդ, պատասխանատվության ենթարկել ոչ միայն ցեղասպանություն իրականացնող պետության պատասխանատուներին, այլև ՄԱԿ-ի գլխավոր քարտուղարին, ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհրդի բոլոր հինգ մշտական և ոչ մշտական անդամ պետությունների ղեկավարներին, ցեղասպանության կանխումը ծախողելու համար: Չորրորդ, համապատասխան վտվոխություններ կատարել ՄԱԿ-ի կանոնադրության մեջ:

Սակայն բոլոր դեպքերում, արդյունավետության տեսակետից, կարևոր է շեշտը դնել ցեղասպանությունները կանխելու վրա, որովհետև հետո միշտ էլ ուշ է լինում, որի զինը միլիոնավոր մարդկանց կյանքն է:

Վկա՝ 1915թ. հայերի ցեղասպանությունը:

THIRD PARTY INVOLVEMENT IN PREVENTION AND PERPETRATION : THE ARMENIAN CASE

The genocide of Armenians in 1915, the Holocaust of Jews in World War II, genocides and attempts of genocides that followed them at different times in several countries, evidence that genocide does not happen in a vacuum, isolated from internal and external realities. It is committing within a complex political system in which exceptional is the role of a third party.

Any genocide is first of all perceived as a process, which involves just two sides- the executioner and the victim. This, however, is only at the first glance. In reality, a third party is always there. So it is important to identify the role of the said third party.

A third party is present at all three phases of genocide- preparation, execution or perpetration of genocide proper, and the post-genocidal phase. At all these phases, the third party may perform three functions, such as: preventing, perpetrating, and neutral, that of an outside observer.

All said is true for the Armenian Genocide of 1915 in Ottoman Empire, which having been defined by genocidology as a genocidal state, while the Armenian Genocide, or Armenocide-as the most genocidal genocide.

The issue of the third party is viewed at three levels: local, intergovernmental and international.

First- the local level.

In the case of the Armenian Genocide one party is the executor - the Ottoman state, the other party is its victims-Armenians. The Turkish new-comers-conquerors executed the physical extermination of Armenians in the latter's own country- in Western Armenia.

In the Ottoman Empire there was no third party, able to prevent the Genocide of Armenians. This has its own explanation. The Ottoman Empire was a despotic state, anchored on the policy of violation of human rights and massacres of all non-Turkish peoples, looked upon as rayyas: Arabs, Armenians, Assyrians, Bulgarians, Greeks, Macedonians, Serbs and others, which recurrent carnages -a common occurrence in the Ottoman Empire's internal life-made the Turkish people not only indifferent, but accustomed to them.

Yet there was a third party in the Ottoman Empire to perform the perpetrating functions. It was consists of Kurds and Circassians, who were just not perpetrators, but the most active partakers of the Armenian Genocide. Thus, to accomplish the Genocide of Armenians, a triangle was formed of Kurds, Circassians and Turks, headed by the latter.

The Young Turks leaders tried to use as a third party also the Arabs, when the Armenians were deported and the caravans of Armenian refugees appeared in the Arab countries. They believed that the Muslim Arabs will join them in their criminal actions against the Armenians to finalize the Armenian Genocide. Vice versa the Arabs acted as a third party, preventing the Genocide of Armenians in their countries: Syria, Iraq, Lebanon, Palestine, Jordan and Egypt. For that very reason, for their

dignified human stand, many of Arab local governors and employees were not only dismissed from their positions, but paid their lives: they were killed by Turk soldiers.

Second - the intergovernmental level.

This model had had huge prospects and potentials at the preparatory phase of the Genocide. The Great European Powers, so called "European Concert", comprising England, France, Russia, Germany and Austria-Hungary, failed to rise to the occasion and to fulfill their historical mission—to prevent the Armenian Genocide. During the World War I the "European Concert" was broke down and its members appeared in hostile military-political blocks. And in the time of the genocide there was only one state able to act as a preventing third side. It was Kaiser Germany, the key ally of the Ottoman Empire. But Germany did not make any attempts to prevent the Genocide of Armenians, to become a preventing side. Instead, proceeding of its own interests, it became a perpetrating side.

Third-the international level.

This model is directly related with the existence and potential of the international mechanisms for prevention of genocide and punishment of its organizers. Therefore its role is top importance. The specificity of it is in that it is evenly applicable for all three phases. Unfortunately, in case of the Armenian Genocide, such an international mechanism did not exist. Hence, it proves more feasible to apply the model to the third phase, which we have designated post-genocidal. At first it appeared as an initiative by individual states. We mean the Soviet Russia's decree on December 29, 1917, on "Turkish Armenia", then the draft presented by the USA president Woodrow Wilson and the Treaty of Sevres, 1920, on the base of that draft. But all those suggestions and drafts remained on paper.

As for the League of Nations, the first comprehensive international organization, created in 1920, it failed to fulfill its mission. It did not even attempt to raise the issue of condemnation of the Armenian Genocide. Hence, even post-factum it did not act as a preventive side of the Genocide.

We think that commemoration of 90th year of the Armenian Genocide is not an end in itself. We are convinced that lessons must be learned from this Genocide, and those, which followed. Proceeding of historical experience, taking into consideration new realities and permanently increasing numbers of genocides in different parts of the world, we are sure that it is necessary to undertake new and more effective actions to prevent the genocides.

Hence, we are suggesting:

Firstly, to establish under the auspices of the United Nations international anti-genocidal armed forces only and solely for prevention of genocide.

These forces should not be mistaken for the so-called pceakeeping forces of UN.

Secondly, a most serious and severe political, economic and military sanctions must be used against the country perpetrating genocide, up to temporary occupation of that country by the UN anti-genocidal military forces and termination of its membership in the UN.

Thirdly, to certain responsibility must be called not only the responsible authorities of the country perpetrating genocide, but the UN Secretary- General,

leaders of the five permanent Member States and other non-permanent Member States of the UN Security Council for failure in preventing genocide.

Fourthly, the appropriate amendments in the UN Charter be made.

Yet, in all cases, it is always more efficient to focus on the prevention of genocide, because afterwards it is always late and the cost of being late is lives of millions of innocent men.

The Armenian Genocide is the proof of it.